

Марія ЧИКАЛО

З ІСТОРІЇ НАЗВ КОЛЬОРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (XIV—XVIII століття)

Кількісні та якісні характеристики лексики на означення кольорів можуть бути своєрідним індикатором загального розвитку суспільства на кожному історичному етапі, а її склад з погляду походження не тільки свідчить про певні тенденції розвитку мови, а й дає матеріал для висновків щодо історії самого народу: мовне сусідство, розвиток науки, війни, торгівля — все це знаходить часткове відображення в динаміці розвитку досліджуваної лексико-семантичної групи, яка в своїй основі належить до найдавніших шарів лексики.

Назви кольорів були предметом різнобічного дослідження, і не тільки лінгвістичного. Література з цієї проблеми у слов'янському мовознавстві — це низка розвідок, присвячених різним аспектам вивчення цієї лексико-семантичної групи: етимологічні студії, дослідження історії колористичних номінацій, їх функціонування в давніх і сучасних мовах, порівняльний аналіз окремих лексем і всієї системи двох чи більше мов. Лише східнослов'янська вербальна колористика налічує близько півтисячі наукових праць різного обсягу і характеру, серед яких гідне місце посідають дослідження українських учених. Велику наукову літературу, присвячену вивченню назв кольорів у різних мовах, має польське та російське мовознавство. Особливої уваги заслуговують, зокрема, такі праці, як монографічні дослідження А. Заремби¹ та Н. Бахіліної², в яких на величезній джерельній базі аналізуються системи назв кольорів (відповідно польської та російської мов) протягом усього історичного періоду, причому у першій із названих розвідок залучено діалектні матеріали з цілого obszaru Польщі.

На матеріалі як сучасної української мови, так і давньої писемности цю лексико-семантичну групу досліджувала О. Дзівак³, у працях якої

¹ Zaręba A. Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego.— Wrocław, 1954.

² Бахіліна Н. Б. История цветообозначений в русском языке.— М., 1975.

³ Див., зокрема, праці Дзівак О. М. Дистрибутивний аналіз назв кольорів в сучасній українській мові // Дослідження з фонетики, граматики, лексики і фразеології української мови.— К., 1974.— С. 96—104; її ж. З історії назв кольорів // Українська мова і література в школі.— 1973.— № 9.— С. 81—84; її ж. Похідні назви кольорів в українській мові // Дослідження з фонетики, граматики, лексики і фразеології української мови.— К., 1974.— С. 112—127; її ж. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові // Українське мовознавство.— К., 1975.— Вип. 3.— С. 23—25.

назви кольорів аналізуються на лексико-семантичному і словотвірному рівнях, а також визначається „місце назв кольорів в лексико-семантичній системі сучасної української мови“. Українську колористику опрацьовували під різними кутами зору А. Критенко⁴, А. Кириченко⁵, В. Горобець⁶, О. Коваль-Костинська⁷. Найдокладніше проаналізовано назви кольорів у сучасній українській мові, а також у пам'ятках Київської Русі (останні, наприклад, у працях М. Суровцевої⁸), натомість період XIV—XVIII ст. з погляду мовного вираження української колористики майже не привертав уваги дослідників. Прагнучи заповнити цю прогалину, використовуємо для порівняння фактичний матеріал попереднього періоду та сучасної української мови, а також дані сусідніх слов'янських мов — передусім білоруської, польської та російської, які історично дуже тісно пов'язані з українською. Їх взаємовпливи та взаємопроникнення становлять інтерес щодо розвитку окремих лексичних груп, що виразно демонструє система слів на означення кольорів.

Матеріал для дослідження взято із трьох лексичних картотек — „Історичного словника українського язика“ (за ред. Є. Тимченка), „Словника староукраїнської мови XIV—XV ст.“ та „Словника української мови XVI—першої половини XVII ст.“ (далі відповідно — Карт. Т.; Карт. ССУМ; Карт. СУМ*), які зберігаються в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Опрацьовано також ряд пам'яток, що не ввійшли з тих чи інших причин до названих картотек. Дані для порівняння взято з картотеки „Гістарычнага слоўніка беларускай мовы“ (Інститут мовознавства АН Білорусі) (далі — Карт. ГСБМ) та з матеріалів до „Лінгвістичного атласу Європи“ (Інститут української мови НАН України) (далі — ЛАЄ), а також з опублікованих лексичних і лексикографічних праць.

Українські пам'ятки писемности дуже нерівномірно засвідчують назви кольорів, оскільки їх використання зумовлене стильовою і жанровою специфікою літератури. Найчастіше вербальна колористика трапляється в ділових документах. При переліковій речей у заповітах, заявах про пограбування чи інших актових матеріалах спостерігається намагання яко-

⁴ Критенко А. Семантична структура назв кольорів в українській мові // Славистичний збірник.— К., 1963.— С. 97—111; його ж. Колір і барви в поезії Тараса Шевченка // Мовознавство.— 1967.— № 4.— С. 63—74.

⁵ Кириченко А. Г. До семантичної характеристики назв кольорів у східнослов'янських мовах // Питання українського мовознавства.— 1960.— Кн. 4.— С. 127—136; її ж. Структурно-семантичні типи назв кольорів у східнослов'янських мовах // Доповіді та повідомлення Львівського університету.— 1955.— Вип. 6, ч. 1.— С. 111—115.

⁶ Горобець В. І. З історії назв кольорів в українській мові // Культура слова.— 1977.— Вип. 12.— С. 56—65; його ж. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст.: На матеріалі українських діаріушів.— К., 1979.

⁷ Коваль-Костинська О. В. Имена существительные — названия цветов в славянских языках (на материале русского, украинского и болгарского языков) // Українське мовознавство.— 1974.— Вип. 2.— С. 19—28.

⁸ Суровцева М. А. К истории выражения цветовых значений в древнерусском языке XI—XVI вв.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— М., 1967.— 24 с.; її ж. К истории слова „синий“ в русском языке // Ученые записки Кишиневского университета.— 1964.— № 71.— С. 90—95; її ж. Развитие цветового значения слова „красный“ // Русский язык в школе.— 1970.— № 3.— С. 97—100; її ж. Становление и развитие группы слов, обозначающих оттенки красного цвета // Лексика и фразеология.— Кишинев, 1973.— С. 41—53.

* Див. список скорочень у кінці статті.

мога точніше вказати забарвлення, особливості відтінків, узорів тощо. У цих пам'ятках зафіксована переважна більшість назв мастей тварин, зокрема коней, які мали особливе значення для тогочасного господарства. На матеріалі текстів ділового мовлення найкраще простежується територіальне поширення назв кольорів.

Багаті на колористику також травники і лікарські та господарські поради, автори яких детально описували вигляд рослин чи інших складників пропонованих читачеві рецептів. Очевидно, звідси треба виводити початки тієї української термінології, що містить у своєму складі назви кольорів.

Література конфесійного характеру вирізняється з погляду колористики з-посеред інших пам'яток: особливості стилю вимагали небуденної лексики, не затертої побутовим мовленням. Тут використувано символічне значення кольорів, коли *б'їлий* асоціюється зі святістю, чистотою, непорочністю, *чорний* — із силами зла і т. ін. Саме в цьому жанрі маємо значну кількість перекладних пам'яток, у яких використується (але не тільки в них) ряд запозичень, зокрема групи червоного кольору (*багрянний, пурпуровий, шарлатний*). Але слід зауважити, що назви кольорів у конфесійній літературі трапляються значно рідше, ніж у згаданих вище типах пам'яток.

Ще рідше досліджувана лексика вживається у літописах, хроніках — переважно для описів явищ природи, часом інших реалій. Інтермедії, вірші, відповідно до тогочасних канонів, практично не використували лексики на означення кольорів, як і полемічна література, тематична специфіка якої не вимагала вербальної колористики.

Найважливіше для нас завдання — виявити максимально повний корпус назв кольорів, уживаних у пам'ятках досліджуваного періоду, та визначити їх семантику, для чого кожен випадок колористичного слововживання розглядаємо в широкому контекстуальному оточенні. На підставі значень назви кольорів групуємо в мікросистемі (далі — МС). Класифікацію (а мало не кожний дослідник пропонує власну), основану переважно на шкалі спектру Ньютона, можна було б вважати недоцільною, оскільки слід насамперед враховувати лінгвістичну природу слова, а не фізичні властивості реалій, названі ним. Але, незалежно від самого спектру, тут ідеться про назви, які мовою надані тому чи тому кольору, тобто така класифікація так чи інакше базується виключно на лінгвальному факторі.

Усі виявлені назви кольорів у межах своїх мікросистем ділимо ще на ахроматичні та хроматичні. До ахроматичних, тобто „некольорових“, належать МС назв білого, сірого та чорного кольорів, кожна з яких протягом досліджуваного періоду зберегла своє стрижневе слово. У периферії відбулися певні процеси, які зумовили те, що тепер ці групи належать до розгалужених і здатних обслуговувати всі мовні сфери. Семантичний обсяг двох мікрогруп — білого і сірого кольорів — частково накладається, звідки виникає спільність лексичної реалізації ознак, які містяться в межах цього накладання (так, у лексемі *сивий* в одних випадках реалізується семема „білий“, в інших — „сірий“).

Ахроматичні мікросистеми в пам'ятках досліджуваного періоду кількісно обмежені. Можна вважати, що перша з них представлена однією назвою — *б'їлий*. Дві інші назви — *ср'їбний* і *воднистий* — уживаються

в текстах рідко, та й до МС білого кольору їх можна віднести лише умовно. Але вона має виразну тенденцію до зростання, поширюючись у новий період мотивованими назвами: *алебастровий, крейдяний, молочний, сніжний* і т. д.

МС чорного кольору складається з двох назв — стрижневого слова *чорний* та назви масті *вороний* — мотивованого прикметника, утвореного від іменника *воронь*. Слово *чорний* у наших пам'ятках виконує широкі функції, називаючи колір, створюючи стійкі словосполучення, термінологічні одиниці та набуваючи образного значення. *Вороний* використовується тільки для означення масті, в обстежених джерелах — масті коней. У сучасній українській мові група чорного кольору поповнилася новими, переважно вторинними номінами: *агатівий, антрацитівий, вугляний, смоляний* тощо.

МС сірого кольору є проміжною між двома попередніми. Вона обіймає ряд абстрактних і мотивованих назв кольорів із стрижневим словом *с'брий*. У її складі і власне українські назви, і запозичені з польської мови (*шарый, вилчастый*).

Слово *с'брий* належить до найдавнішого пласта лексики, проте не має у давній писемності великого поширення. Значно частіше уживається західнослов'янський варіант цієї лексеми — *шарый*, який і дотепер зберігся у деяких діалектах української мови. На означення забарвлення (точніше, повну втрату його) волосся та масті тварин використовувалася назва *сивый*, яка тепер має значно ширшу сферу вжитку, хоч домінуючою лишилася давня валентність. Вибули із сучасного українського лексикону слова *седивый (шедивый), плесивый і вилчастый*. Прикметник *попелястый*, мотивований, як і попередні, вживається і сьогодні — і в літературній мові, і в діалектах. Збереглися назви *мишастый і димчастый* (остання дійшла до нас у варіанті *димчастий*). При всіх змінах, яких зазнала мікросистема „сірий колір“, вона майже не поповнилася в сучасній українській мові. Можна вважати, що її становлення відбулося на давньоукраїнському ґрунті, а процеси, що пройшли в МС, єдиний у цьому плані, мають регресивний характер.

До хроматичних кольорів належать ті, що містяться в сонячному спектрі Ньютонa (червоний, жовтогарячий, зелений, жовтий, синій і блакитний), а також так званий змішаний колір — *коричневий*.

Найбагатшою в українській мові є МС червоного кольору. За історичний період ця система зазнала певних змін. У писемних пам'ятках XIV—XVIII ст. до неї входили такі назви: *багряный, борцовый, бураковый, вишневый, кармазиновый, коралный, кривавый, маковый, пурпуровый, розжевый, рудый, румяный, червоный, шарлатный*.

Можна констатувати, що стрижневим словом МС у досліджуваний період є *червоний* — універсальна назва для визначення широкої гами відтінків цього кольору та одна з найуживаніших в українських пам'ятках. Відомо, що в писемності Київської Русі до аналізованої групи входило, за різними даними, від 7 до 10 назв кольорів. Пам'ятки XIV—XVIII ст. засвідчують 14 назв у найрізноманітніших морфологічних та фонетичних варіантах. Сучасна українська мова ще багатша на назви МС червоного кольору, її поповнили такі номени, як *калиновий, кумацевий, малиновий, рубіновий* тощо, які мають більшу чи меншу частотність уживання і ту чи іншу сферу функціонування.

Історія мікросистеми коричневого кольору, однієї з найрозгалуженіших, відзначається динамізмом. Це єдина група, в межах якої у досліджуваній період відбулися зміни в ядрі; відчутних перетворень зазнала також периферія. До цієї МС входять такі назви кольорів: *брунатний, бурый, глинястий, гнѣдый, горчичковатъ, карый, каштановатый, кофейный, смаглеватый, тисавый*. Аж до XVIII ст. центральне місце в мікросистемі займала назва *бурый* — давнє запозичення з не зовсім ясною етимологією, найпевніше — східного походження. До її семантики входить уся гама коричневого кольору, про що свідчить необмежена валентність уже в киеворуський період. Із XVII ст. у всіх східнослов'янських мовах з'являється мотивована назва кольору *коричневый*, що швидко набирає універсальних колористичних властивостей і займає стрижневу позицію в МС, витіснивши на периферію свого попередника. В українській мові це слово з'являється як відносний прикметник, та на сучасному мовному ґрунті воно сприймається уже як немотивована назва кольору — одна з найпопулярніших на всій мовній території — і зберігає функцію ядерної.

У сучасній українській мові відтінки коричневого кольору позначаються такими одиницями, як, наприклад, *горіховий, кавовий, шоколадний*.

МС назв жовтогарячого кольору належить до тих, що зазнали значних змін протягом своєї історії. У киеворуський період на означення цього кольору засвідчене слово *рудожълтъ*. Відтоді, аж до кінця XVI ст., нами не виявлено репрезентантів цієї МС, доки не з'являється в документах слово *жолтогорячий*, яке стало стрижневим у мікросистемі і зберегло цю функцію до кінця досліджуваного періоду. Трохи згодом група поповнилася назвою *помаранчовий*. У новий час туди ввійшли назви *оранжевий* і *морквяний*, перша з яких належить до запозичених, інша — до питомих мотивованих. За нашими спостереженнями, у сучасній мові почала переважати назва *оранжевий*, витісняючи давніше слово *жовтогарячий*.

МС жовтого кольору належить до розгалужених і містить такі назви: *буриштиновий, восковий, жовтий, золотистий (злотжовый), канаровий, половий (плавый), русый (русявый), соловий* і, можливо, *грушковий*. Найуживанішою з них була назва *жовтий*, проте *золотистий, половий* і *русьий* також засвідчені досить часто. Решта іменувань використовувалася принагідно, в деяких випадках маємо по дві-три фіксації. Ця колористична група відчутно поповнилася у XIX—XX ст. мотивованими назвами, такими, наприклад, як *житний, лимонний, медовий, пісочний, пшеничний, солом'яний, цитриновий, шафрановий, янтарний* тощо.

МС зеленого кольору належить до типових малорозгалужених мікросистем і складається з трьох основних назв з фонетичними та словотвірними варіантами. Незважаючи на особливу поширеність у природі зеленої барви, лексем для її номінації несподівано мало: навколо стрижневого слова *зелений* групуються назви *кропивний* і *травястий*.

Крім зазначених, до мікросистеми ввійшли в новий період розвитку мови інші мотивовані назви для номінації різних відтінків: *болотний, горіховий, малахітовий, салатний, смарагдовий, яблучний*, що дає підстави зараховувати сучасну МС до розгалужених.

* * *

Докладніше спинимось на двох цікавих мікросистемах — назви синього і назви фіолетового кольорів, які, незважаючи на певні притаманні їм особливості, можна вважати типовими для досліджуваної лексико-семантичної групи. Перша з них містить слова, які мають найдавніші фіксації у пам'ятках, друга — назви фіолетового кольору — належить до найпізніше сформованої в усіх слов'янських мовах.

До МС синього кольору ми відносимо також назви голубого, незважаючи на традиційний спектральний поділ, де цим барвам належать різні сектори. Проте в реальній дійсності ми сприймаємо блакитний колір світлим відтінком синього, так само, як рожевий — світлим відтінком червоного, бузковий — фіолетового і т. д. Можна сказати, що, наприклад, слова *світло-синій* і *темно-голубий* виступають абсолютними синонімами, називаючи те саме забарвлення.

Назви синього кольору в українській писемності не становлять розгалуженої мікросистеми. Крім слова *синий*, яке позначає широку гаму відтінків, для номінації темно-синього кольору вживалося слово *кгранатовый*, ясно-синього — *блакитный* і зрідка *голубой*, яскраво-синього — *лазуровый* і *василковый*.

Стрижневою назвою синього кольору є слово *синий*. Етимологи дотримуються думки, що воно походить від давньоіндійського кореня *-*si-* із значенням „яскравий, блискучий“ (див., наприклад, Фасм., III, 624) і належить до загальнослов'янської лексики: р. *синий*, бр. *siní*, цсл. *синь*, болг. *син*, схв. *сѣнь* „сіруватий, синій“, слн. *sinji*, ч., слц. *sinj* п. *sinj* (там само).

Слово *синий*, належачи в мікросистемі до абстрактних колористичних іменувань, має давнє походження. Проте історія його становлення як назви кольору (на відміну від більшості стрижневих колористичних назв) не закінчилася в доісторичний період — залишкові явища цього процесу можна спостерігати на матеріалі пам'яток Київської Русі, а, можливо, й пізніших. Приклади вживання його у таких словосполученнях, як *синии мълнии*, *синее вино* („Слово о полку Ігоревім“), *синя яко сажа* („Житіє Андрія Юродивого“), *сини очи* (у п'яниці)⁹, поряд з такими, як *синє море*, *синєго Дону* („Слово о полку Ігоревім“) ілюструють той факт, що семантика слова *синий* на той час повністю не визначилася.

Уже в найдавніших пам'ятках досліджуване слово мало широкий діапазон функціонування. Ця лексема містила у своїй структурі ряд сем, пізніше згаслих: сему „блискучий, яскравий, сяючий“, яка, схоже, первісно була визначальною; сему „темний, чорний, чорний з синім відтінком або полиском“; сему „з синцем“, а також пізнішу інтегральну сему „синій“. М. Мур'янов уважає, що „семантика прикметника *синий* сьогодні відрізняється від давньоруського періоду, коли вона була ближчою до значення сяючий, яскравий“¹⁰. Це саме підтверджує М. Суровцева, яка на підставі аналізу широкого фактичного матеріалу доходить висновку,

⁹ Приклади наведено з дослідження Н. Бахіліної „История цветообозначений в русском языке“.

¹⁰ Мур'янов М. А. К інтерпретації старославянських цветообозначений // Вопросы языкознания.— 1978.— № 5.— С. 22.

що „різні значення слова синій розвивалися в такому порядку: первісне його значення „сяючий, блискучий“ засвідчене в пам'ятках XII ст., паралельно вживалося слово *синій* у значенні „темний“. Пізнішими утвореннями слід вважати значення „з синцем“ (XIII ст.) і „чорний“ (XV ст.). Слово *синий* у значенні одного з основних кольорів спектру, середнього між голубим і фіолетовим, зафіксоване у пам'ятках з XIII ст.“¹¹

Іншої думки дотримується Н. Бахіліна, доводячи, що „це слово вже в епоху найдавніших пам'яток [...] існує як назва кольору і вживається у сучасному значенні „синій“ або точніше „яскраво-синій“¹². Сказане автор підтверджує прикладами з пам'яток: в дузѣ свойство суть чръвеное и *сине* и зелено (Изб. Св., 1073 р.) та деякими іншими¹³. Вживання слова *синий* у значенні „чорний“ Н. Бахіліна датує не XV ст., як М. Суровцева, а XI—XII ст.¹⁴

Цікаво, що Г. Циганенко (ЭСРЯ, 424) вважає, що *синий* у києво-руську добу, крім указаних вище, мало також значення „багряний“, не підкріплюючи, щоправда, цього міркування жодними аргументами. Можна тільки здогадуватися, що йдеться, найімовірніше, про барву гематоми, синця, яку іноді позначають як „багряний“. Але колір гематоми майже завжди настільки складний, з такими тонкими переливами різних відтінків, що його важко однозначно визначити як „багряний“, так само, правда, як і „синій“.

Намагаючись пояснити вживання слова *синий* у значенні „темний, чорний“, Н. Бахіліна висуває гіпотезу щодо етимології цього слова, відмінну від загальноприйнятої: „Можна думати, що слово за походженням і в давнину близьке до позначення світла, тобто що в ньому збереглося значення „яке стосується світла, блиску“, але не „блискучий, сяючий“, а навпаки, „темний“, „тьмяний“, „позбавлений блиску, сіяння“¹⁵. Проте таке припущення поки що не підкріплене якимись доказами.

В українських писемних пам'ятках досліджуваного періоду слово *синий* вперше трапляється в XV ст. у словосполученні *синьї рани* (зафіксовано також варіант *синъевая рана*) із значенням „синець“: никто да несмѣть... глобоу ис ни(х) брати ни за дшегоубство... ни за татство... ни за крѣвавыи рани а ни за *синьї* рани (1467, ССУМ, II, 345); Коли(ж) кмѣ(т) па(н)у алюбо шлѣ(х)тичю раню оучини(т) две алюбо три за ка(ж)ноюю ранюу єї... а боуде(т) ли *си(нъ)евая* рана а кровава за мечовою ранюу соуди(м) (XV ст., там само).

Слід зазначити, що слово *синий* (*синъ, синь*) і в наступні століття не відзначається високою здатністю словосполучуваності. Найчастіше воно використовується (особливо в документах, присвячених кримінальним справам) для опису ран, слідів від побоїв, синців, а також ознак різних захворювань, наприклад: в пастѣха Тишка ран много битых, *синих* по хрыбту и по роукам (Луцьк, 1558, AS, VII, 39); у Га(в)рила... ѿчи по(д)битыє, *сини* (Житомир, 1582, АЖМУ, 43); А другие раны виде(л) есми на не(м) на хрыбте, *синие*, кривавыє, спу(х)лыє, ажъ уве(с) хрыбе(т)

¹¹ Суровцева М. А. К истории...— С. 95.

¹² Бахіліна Н. Б. История цветообозначений...— С. 174.

¹³ Там само.— С. 35.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.— С. 176.

син и кривыва(в) (!) (Щенієв, 1605, ДМВН, 63); мешчанъ барзо збили же ажъ ранъ збитихъ синихъ кривавихъ розознатъ не можетъ излѣчить (Київ, 1646, ЛНБ, 103, 22/Id, 2011, 1); лице побыто, где ударено, кровъ, по(д)ля уха рана кро(в)ю накипѣла, очи синѣи, где не бито било тѣло, бѣло, где бито, сино, а где не бито, бѣло ж (Новгородок, 1725, ДНРМ, 168); На осутки, то є(ст) плями по тѣлѣ, жолтявіє, синѣ (XVIII ст., ЛГП, 62); Пухлина та посполита биває синя, чорна (там само, 73); в(ъ) животѣ розніє о(т)мѣни, червоне, синіє, а не толко на ногахъ (там само, 65).

У такому самому контексті вживаються і похідні від синій слова *синевый, синявый, синятинный*: и за оказа(н)ємъ его виде(л) є(с)ми на не(м) раны кривавые синевые битые (Володимир, 1579, ЖКК, I, 168); у Га(в)рила Поцика(и)ла... раны на руке право(и), повы(ш) ло(к)тя, синевы(и) (Житомир, 1582, АЖМУ, 43); виде(л) є(с)ми... рану... битую синевую киевую (Житомир, 1609, ДМВН, 172); Раны синявыи и кривавыи, кийми битыи (Луцьк, 1575, Арх.ЮЗР, 8/VI, 423); видѣль на плечи правомъ разы синявыи, спина тожъ синявая (1693, Карт. Т.); видѣль, повѣдаєть, плечи криваво синятинные всѣ збытие (1693, Карт. Т.).

У значенні „синець“ функціонував іменник *синятина*, який зберіг у своєму семантичному обсязі зв'язок з колористичною ознакою і, відповідно, з назвою кольору, від якої походить: На носе рана кривавая и под очима синятыны битые (1565, Карт. Т.); а потомъ Грицко Щоченченя оглоблю в руку правую вышей локтя ударил, аж ту рука вся спухла и кровю з синятинною набегла (Луцьк, 1622, Арх.ЮЗР, 1/VI, 526); Видѣлисмо збытоую до синятинъ гоубоу по(д) очима синятини и висо(к) тожъ до синятини збыти(й) (XVII ст., Карт. Т.).

Абстрактний іменник *синосьть*, який утворився від досліджуваного прикметника, також містить у структурі свого лексичного значення вказівку на колірну ознаку: Олѣкѣъ роби(т) з ма(с)ла на подагре, і на покорченіє жилъ, и синости побитіє (XVIII ст., ЛГП 30); ган(ъ)грена суха, знаки ей сій є(ст)... синосьть, а(лѣ)бо чарне плями болучіє (там само, 88). В іншому контексті це слово вжите в образному значенні і виступає як певний символ, хоч і не зовсім зрозумілий: Грѣха червености и синости позбывши: И змазы южъ вшелакои правеса змывши (Львів, 1616, ЧИОНЛ, XXIII-3, 94). Цілком можливо, що в цьому поетичному творі проявляється своєрідна етимологічна ремінісценція, відголос давнини, коли синій означав також „темний, чорний“, що асоціювалося із злими силами, можливо, з дияволом. За свідченням П. Марковича, у народному побуті ця назва кольору мала символічне значення — у повір'ях пекельний вогонь має синій колір. Дослідник наводить приклад ритуалу „замовляння упиря“, записаного у недалекому минулому в одному з українських сіл Східної Словаччини. Під час виголошення формули заклинання присутні повинні стежити, червоне чи сине сіяння піднімається над могилою упиря. Червоне сіяння означало, що заклинач перемагає вампіра, сине — що той виявився сильнішим. У разі появи синього саява чоловіки, що асистують ритуалові, мають бити палицями по могилі упиря. „Символіка синього кольору тут має значення поганого вогню, чогось страшного“¹⁶.

¹⁶ Маркович П. Українські писанки Східної Словаччини // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.— Пряшів, 1972.— Т. 6, кн. 2.— С. 109.

Дещо відокремлено стоїть приклад з „Лексікона славеноросского“ П. Беринди, де прислівник *сине* стоїть у ряді слів, які несуть у собі певного роду негативні характеристики, і значення його, здається, зв'язане не із спорідненим прикметником на означення кольору, а радше зі згаданим вище абстрактним іменником: Блага: Гды пише(т)са бе(з) титлы, б' роской мовѣ значить: Не гораздъ, мдле, недобре... лѣниво, гнѣсне, не охотне, блѣдо, *сине*, що трѣбѣю фарбоу мае(т) (1627, ЛБ, 7). Якщо судити за найближчим оточенням цього слова, то тут ідеться про забарвлення, яке викликає неприємні відчуття або асоціації.

Прикметник *синий* у досліджуваних пам'ятках писемності вживається, крім уже вказаних випадків, для номінації барви тканин і предметів одягу: Одомашка синея у престола великого (Київ, 1554, КМІМ, I, дод. 10); же(н)ская шубка ли(с)я сукно(м) сини(м) лю(н)ски(м) крыта (Володимир, 1567, ЦДІАК, 28, 1, 2, 25); привилей... с привѣсистою печатю на шнѣре шолкѣ чирвоного, бѣлого, синего и желтого (Несухойже, 1571, AS, VII, 389); па(н) микола(й)... взя(л) кѣва(л)товне... сукмано(в) лу(н)ски(х) сини(х)... и оубра(н)е лу(н)ское синее (Київ, 1590, ЦДІА СПб., 823, 1, 133, 73—73 зв.); отдал... жупан синий (Бориспіль, 1638, АБМУ, 26); взяли ж насилно... сукна синіого тонкого на одинадцать портиш (Ніжин, 1750, ГРУ 181).

Подеколи слово *синий* позначає забарвлення також інших реалій, наприклад, шкіри: мовѣ сномъ Израилевымъ абы взали первость о(т) ко(ж)ного члвка, а то есть первост золото, сребро... и бисеръ, и шерсть козью, шкоуры *синіи*, и дерево негніючое (серед. XVII ст., Хрон. 103 зв.). Воно могло використовуватися для атрибутивної кваліфікації певної хімічної речовини, очевидно, відповідного кольору: галуну и каменя синіого по фунту одному... води рѣчной албо дожчевой, варить часовъ 2 (1726, Карт. Т.). Тут, найпевніше, йдеться про мідний купорос, який донині в народі називають *синім каменем*. Слово *синий* входило і до складу фітоніма: и ничего иншого не екоштвалъ, шпрочъ трохи сѣрогого *синей* капѣсты листа (Вільна, 1627, Дух. б., 6 зв.); Олѣсъ по ла(т)нски... немецкаа или *синла* капѣста (XVI ст. Травн., 329). Тут, як звичайно в термінологічних одиницях, до складу яких входять назви кольорів, маємо не лише вказівку на барву листа рослини; за допомогою колористичної ознаки ця рослина виділяється з-посеред інших однорідних. Досліджуване слово могло використовуватися і просто для позначення кольору рослини або її частини, не несучи при цьому термінологічного навантаження: то(й) цвѣт расте(т) промежъ жита, нѣкоторым(ж) цвѣтъ тое травы е(ст) *синь* нѣкїиже багранъ нѣкїи(ж) бѣлъ (XVI ст. Травн., 222 зв.).

Якщо звернутися до даних старобілоруської писемності, то можна зробити висновок, що досліджувана назва кольору використовувалася у ній дещо ширше, хоч і не так активно, як у староросійській мові. Приблизно такі ж у цих мовах і похідні утворення від досліджуваного прикметника. Наприклад, із значенням „*синець*“ у білоруських пам'ятках вживаються іменники *синета*, *синетина*, *синетизна*.

Особливо високою частотністю вживання відзначається назва кольору *синий* у староросійських пам'ятках. Вона „використовується в описі зовнішності людини: блідого обличчя хворого або небіжчика, людини, що постраждала від побоїв [...] Ми знаходимо її в позначенні кольору водних джерел [...] Слово використовується в описах предметів, явищ природи

[...], часто вживане для позначення барви коштовних каменів, одягу і тканин, хатнього начиння та ін.¹⁷

Цікаво, що в деяких українських діалектних регіонах словом *сині* позначається голубий колір, про що свідчать, наприклад, записи із с. Хочино Олевського р-ну Житомирської обл., с. Яблуньки Турківського р-ну Львівської обл. (Карт. ЛАЄ). У с. Вороньків Бориспільського р-ну Київської обл. для позначення голубого кольору зафіксований демінутив *синен'кий* (там само). У Словнику М. Онишкевича (II, 214) *синявий* подається із значенням „голубий“, а дієслово *засиніти* (про полотно) означає „посіріти“: — Полотно, котре с'а білит, тоди зараз *засин'їє*, де дощч. упаде (Он., I, 286).

В усній народній творчості назва кольору *синій* належить до дуже популярних. Якщо дотримуватися думки, що звичайно фольклорні твори відображають на лексичному рівні давніші часи, то можна вважати, що слово *синій* могло вживатися і в давніх українських писемних пам'ятках із значенням „святковий, багатий“, пор.: Ремесничокъ якъ паничокъ, — а ручка б'фленька, *Синій* жупанъ, а въ руцѣ — тросточка тоненька (Закр. 36); Середульший брат добре дбає, На собі єдиний дорогий *синій* каптан має (УНДІІ, 64). Очевидно, таке саме значення складного прикметника *златосиній* у народній пісні: Ой, із города із Трапезонта виступала галера... *Златосинім* киндякомъ по(о)бивана (УНДІІІ, 39). В народній поезії назва кольору *синій* (*синенький*, а зрідка й *синявий*) виступає постійним епітетом при назвах водних обшарів: На синьому морі, Під припічком долі, Да там куца собака обметицю іла (УІ, 74); А въ Козака столько вѣры, Якъ на *синемъ* морѣ пѣны; А въ дѣвчины столько ласки, Якъ на *синемъ* морѣ ряски (Закр., 93); Намовиу бим камінь, камінь, тей воду синяву, Лиш не можу намовити дѣвчину більаву (ЕЗ, XI, 84). Уже в „Слові о полку Ігоревім“ (список XVI ст.) знаходимо подібний приклад: Вѣстала обида въ силахъ Дажь-Божа внука... вѣсплескала лебединими крылы на *синѣмъ* море (с. 107), отож, очевидно, це словосполучення побутувало протягом усього історичного періоду, так само, як і, ймовірно, наприклад, словосполучення *синенький цвѣт*: Цвѣли лозы при дорозѣ — *синенькимъ* цвѣтомъ (Закр., 108).

Трапляється в усній народній творчості також вживання слова *синий* для номінації не власне синього кольору, а якогось наближеного до нього відтінку чи такого, що нагадує *синій*: *Синій*, як курячий пуп (УНІІІ, 336); За *синій* ноготь не поратує (Висл., 42) тощо.

У сучасній українській літературній мові сполучуваність слова *синій* дуже широка; воно вживається в усіх жанрах літератури як у своєму основному значенні „яскраво-синій“, так і для позначення різних відтінків синього кольору.

Назва кольору *голубий* у контексті давньої української мови належить до периферійних у МС назв синього кольору. Вона дуже скупо засвідчена досліджуваними пам'ятками, і її можна було б вважати оказіональною, якщо б не подальша доля цієї назви в українській мові.

У лексичній системі мови пам'яток Київської Руси це слово, очевидно, побутувало віддавна, оскільки в Іпатіївському літописі під 1187 р. воно

¹⁷ Бахилина Н. В. История цветообозначений... — С. 179—181.

трапляється у складі топоніма, що свідчить про міцне становище слова на мовному ґрунті: И повѣдаша вѣжи и стада Пловѣцкия у Голубого лѣса¹⁸.

О. Дзівак обмежує число мов — репрезентантів цього слова до трьох: польської, російської та української. Н. Бахіліна пише, що „прикметник голубий відомий лише частині слов'янських мов, а саме східнослов'янським мовам“¹⁹. Але у тих чи інших формах його можна виявити і в інших слов'янських мовах. Якщо у старопольських пам'ятках вживалося слово *gołębi, gołąbkowy, gołębkowy* у значенні „властивий голубові“ (SS, II, 452), тобто воно виконувало роль відносного прикметника, то словники сучасної польської мови вже фіксують *gołębi* у значенні „сизо-голубий“ (WSPR, 228). У словацькій мові *holubi* означає „сірий, сіро-голубий“; у сербохорватській *gdubast* — „сизий“ (ЕСУМ, I, 556). Крім того, О. Преображенський наводить ще і давньопруске *golimban* „голубий“ (Преобр., I, 142).

Етимологічні дослідження цієї назви кольору, що привертала увагу багатьох учених, не привели до єдиних результатів. Основною виявилася проблема пріоритету слів *голубий* і *голуб*, тобто того, котре з них було мотиваційним, а котре мотивованим у системі слов'янських мов. М. Фасмер, розкриваючи етимологію слова *голубий*, розв'язує для себе питання однозначно: „Від голуб — за синім полиском шийного пір'я голуба“ (Фасм., I, 432). Такої самої думки дотримуються О. Потебня, Л. Булаховський, П. Черних. Водночас, наприклад, О. Преображенський вважає, що, навпаки, іменник *голуб* утворений від прикметника *голубий*: „назва голуб — за кольором“ (Преобр., I, 142). Але у слов'янських мовах іменник усе ж частіше правив за мотиваційну основу назви кольору, що можна простежити на прикладі таких вторинних колористичних іменувань, як *гранатовий, фіолетовий, морковний, каштановий* і т. д., тобто назви конкретних предметів, які мають характерно забарвлену поверхню, стають підставою для творення назв кольорів; самі ж назви кольорів переважно бувають мотивантами у випадку творення абстрактних іменників із семантичною колористичною зумовленістю, пор.: *чорнота, білизна, сірість, зелень* та ін.²⁰

У пам'ятках Київської Русі перші фіксації назви кольору *голубий* стосуються масті коней²¹ і, мабуть, позначають якийсь відтінок сірого кольору. Таке ж лексичне значення цього слова підтверджується й даними сучасної української літературної мови, у якій *голубий* як масть тварини — це „темно-сірий“, а, наприклад, похідне від нього слово *голубаня* — „темно-сіра корова“ (див. ЕСУМ, I, 556). Припущення про вживання іменування *голубий* для позначення відтінку сірого кольору підтверджують і спостереження Н. Пелевіної, яка пише: „Слов'янські позначення синього і голубого кольорів виникли пізно, і в них можна

¹⁸ Бахіліна Н. В. История цветообозначений... — С. 36.

¹⁹ Там само. — С. 192.

²⁰ Можливо, саме тому всім іншомовним за походженням назвам кольорів, крім деяких, запозичених слов'янськими мовами порівняно недавно, як-от: *маренго, жакі, електрик*, чи трохи раніше — *беж, бордо* (останні, між іншим, мають паралельні слов'янські варіанти *бежовий, бордовий*), властиве типове слов'янське словотвірне оформлення.

²¹ Бахіліна Н. В. История цветообозначений... — С. 194.

простежити інші колористичні значення, найчастіше ахроматичні²². Аналогічне явище можна помітити також в інших мовах давнього періоду: „Немає виразного позначення голубого і синього кольорів і в давніх германських мовах“²³. У староросійській мові це слово „з'являється в ділових пам'ятках як назва кольору тканин, одягу, а також кольору коштовних каменів [...] Можна припускати, що до XVI—XVII ст. значення прикметника визначалося як „світло-синій“, тобто збігається із сучасним“²⁴. З плином часу ця назва кольору вживається дедалі частіше: уже в староросійській літературі XVIII ст. „вона охоче використовується для описів явищ природи, кольору неба, повітря, води“²⁵, набуваючи, таким чином, універсальності словосполучення, властивої їй у сучасній російській літературній мові, так само, як і в сучасній українській.

У давніх білоруських пам'ятках назва кольору *голубый* засвідчена частіше, ніж в українських джерелах того ж часу. Переважно вживається для позначення барви тканин та одягу, рідше — килимових виробів, коштовних каменів. Нерідкі також випадки використання його як назви масті коней: пустил есми был коня свого, шерстю *голубого* (1579, Карт. ГСВМ); украдено коня *голубого* (1582, там само) і т. д. В одному з білоруських джерел аналізований прикметник короткої форми вжито для уточнення якогось (можливо, сіруватого або синюватого) відтінку чорного кольору шерсті коня. Очевидно, тут ідеться про світле підшерстя тварини: продал мещанину... коня свого на *голубе* вороного (1577, там само).

В українських писемних пам'ятках ми виявили єдиний випадок уживання назви кольору *голубый*, зафіксований у документі XVIII століття, який з мовного погляду дещо сумнівний: при том нашли [драгуны]... гайдамацкия пожитки... а именно... шеровары стамедныя красныя адни, расшиты голуном *голубым* (Кременчук, 1750, ГРУ, 149). Як видно з цієї цитати, пам'ятка, схоже, була писана не українцем, хоч дане джерело пов'язане як з територією, так і з історією України. Отже, ми можемо говорити про досліджувану назву кольору лише за її спорадичною появою у творах фольклору, в яких вона використовується (часто в демінутивній формі), наприклад, для позначення кольору очей: А хто любить чорны очи, а я *голубеньки* (Закр., 112), а також називає колір одягу, причому, як і у випадку з прикметником *синий*, має додаткове семантичне навантаження, виступаючи з побічним відтінком „дорогий, багатий, святковий“: Оглянувся — аж господар біжить, Як чорний ворон летить На воронім коні, В *голубім* жупані (УІ, 60); За городом за Келебердою Там Овраменка вбито. Ой не за великі гроші вбито,— За жупан *голубенький* (УНДІП, 19).

Назва кольору *голубий* побутує і в українських говірках, особливо східного і центрального регіонів (Сумська, Київська, Черкаська, Житомирська обл.), зафіксована також у Рахівському р-ні Закарпатської обл. і Турківському р-ні Львівської обл. (Карт. ЛАС). У бойківських говірках,

²² Пелевина Н. Ф. О соотношении языка и действительности (обозначения красного и синего цветов) // Научные доклады высшей школы: Филологические науки.— 1962.— № 2.— С. 150.

²³ Пелевина Н. Ф. О соотношении...— С. 150.

²⁴ Бахилина Н. В. История цветообозначений...— С. 194.

²⁵ Там само.— С. 196.

за даними словника М. Онишкевича, у значенні „голубий колір“ вживається слово *синявий*, у якому за допомогою суфікса *-яв*, котрий надає слову неповного вираження ознаки, реалізується сема „світло-синій“, „блідно-синій“, що, фактично, й є блакитним кольором (Он., II, 214). У буковинських говірках трапляється словотвірний варіант *голубовий*: Голубову кофточку я вже зносила (Мат. бук. гов., 90).

У сучасній українській літературній мові назва кольору *голубий* має необмежену валентність і широкий діапазон вживання, не поступаючись перед своїм синонімом *блакитний*, а, можливо, і передуючи йому за частотністю.

Назву кольору *блакитний* запозичено з польського *blekitny* „голубий, світло-синій“. Вживається також у бр. *блакитны*, ч. слц. *blankytnyj*, схв. *blakitan* з таким самим значенням, як і в українській мові.

У польську мову, на думку О. Брікнера, це слово потрапило з чеської, яка у свою чергу засвоїла його з латинського *blanchetus*, *blanketus* „світле полотно“ (Br., 31). А. Заремба вказує, що прикметник *блакитний* походить від назви тканини, так само, як *блаватний*²⁶. І далі зауважує, що слово, будучи запозиченим з пізньої латинської мови, первинно означало „матеріал, біла тканина, потім матеріал світло-синього кольору (ця зміна відбулася, очевидно, на чужім ґрунті, ще до введення слова у польську мову), звідки блакитний — „світло-синій“²⁷. За словником Лінде, *blekit* — це „*niebieski, blawatny, modry*“, тобто охоплює гаму синього кольору від світлих тонів до яскраво-синього (Linde, I, 121). ЕСУМ, не заперечуючи можливості запозичення польського *blekit* з пізньолатинського *blanchetus*, *blanketus*, *blanquetus* (що походить з франкського **blank* „блискучий“ і споріднене з н. *blank*) через чеське посередництво, пропонує також інший варіант — засвоєння його з свн. *blancheit* „біла, сталево блискуча фарба“ (ЕСУМ, I, 205). Останнє припущення збігається зі шляхом запозичення цього слова українською та білоруською мовами, який запропонував Д. Шелудько: „блакитний, бр. блакитный < п. *blekit* < ч. *blankyt* < н. *blank*“²⁸.

Перша фіксація назви кольору *блакитний* у старопольській писемності належить до 1428 р.: *Vla(n)tkythe — blawus ca*²⁹. У білоруських пам'ятках вона засвідчена з другої половини XVI ст. і вживалася в кількох фонетичних варіантах — *блакитный, блакотный, бланкитный, блекитный, бленкитный, блокитный, бякитный* (ТСБМ, I, 50) — із значенням „голубий“. Окремі контексти, у яких наявна досліджувана назва, вказують на чітку диференціацію старобілоруськими джерелами голубого і синього кольорів — перший номінується словом *блакитный*, другий — *лазуровый* „яскраво-синій“, пор.: шнурковъ лазуровых и *блекитныхъ* локоть ровно сто осмъ десять (1625, ТСБМ); жупанъ *бланкитный*, жупанъ лазуровый (1636, там само). Слово *блакитны* збереглося в активному лексичному фонді сучасної білоруської мови (ТСБМ, I, 383), натомість у білоруських діалектах воно не виявлене (див. СБГ).

²⁶ Zaręba A. Nazwy barw...— S. 44.

²⁷ Ibid.— S. 47.

²⁸ Шелудько Д. Німецькі елементи в українській мові // Збірник комісії для дослідження історії української мови.— К., 1931.— С. 42.

²⁹ Там само.— С. 47.

В українських писемних пам'ятках *блакитный* (*блакитный*, *блакотный*, *блекитный*, *бленкитный*, *бликитный*, *блокитный*) вперше трапляються, як і в старобілоруських, з другої половини XVI ст.: Однорядок лоньській *блакитный* (1562, Тимч., I, 98). Звертає на себе увагу те, що вже наприкінці 70-х років XVI ст. це слово стало масово використовуватись у джерелах, що, очевидно, пояснюється назрілою практичною потребою в номінації голубого кольору, який раніше переважно називався за допомогою композити *свѣтлосиний*. Досліджувані пам'ятки традиційно майже виключно засвідчують приклади функціонування слова *блакитный* як назви кольору тканин і одягу, наприклад: кн҃гня ма(р)я... оу мене заставила ризи о(д)ни адама(ш)ки *блики(т)ное* (Ковель, 1578, ЖКК, I, 118—119); *прибыли дрѣгии ризи кита(й)чаныи блаки(т)ныи* (Львів, 1579, ЛСБ, 1114); по(б)ра(л)... *жу(п)а(н) блеки(т)ны(и)* (Житомир, 1582, АЖМУ, 44); *Гербъ... въ полю блакитномъ* (1582, Тимч., I, 82); долома(н) атласовы(й) *блаки(т)ны(й)* (Київ, 1617 ЦДІАЛ, 181, 2, 125, 2, 1 зв.); Третіє [фелони] *Бле(н)китныє* Адамашковыє (Луцьк, бл. 1627, ПВКРДА, I-2, 256); Поясо(в) чотыри: кита(й)чаны(и) *блокитны(и)*. и баве(л)няны(й) *пстры(й)* (там само, 257—258); *Въ другой съкрынкѣ... штучка крашенини блаки(т)ной*, шовку *блаки(т)ного лото(в)* зо три (Доломонтів, 1733, ДНРМ, 266); взято козаками олишевскими... *жупанок сукна блакитного* (Ніжин, 1750, ГРУ, 181) і багато інших.

Значно рідше слово *блакитный* вживалося на позначення кольору інших реалій, наприклад, забарвлення неба: *И заправды тѣло ест о которое опираетса зракъ нашъ: то естъ о высоту нба видимаго, котърое видѣние блакитно* (1618, Тимч., I, 98); *Тото нбо видимое, которое видиме блакотное, носить на собѣ свѣтъ* (поч. XVIII ст., там само). Вживалося воно також для визначення кольору дорогих каменів: *Ta kamenami sazene Dorohymi sut zelene Sut biŕoie czerlonoie Sut blaŕitne ta ŗwitnoie* (Яворів, 1619, ЗНТШ, XXXV—XXXVI, 21 зв.), а також інших реалій: *Можна якую хотя горѣлку блакитнымъ коліоромъ заправить* (серед. XVIII ст., Тимч., I, 98).

Указані приклади не дають нам можливості точно встановити барву, названу словом *блакитный*. У лексикографічній праці Корецького йому відповідає латинське *caeruleus* (1650, ЛК, 428), що має надто широке лексичне значення, щоб використати його для уточнення семантики досліджуваної назви: 1) „синій, лазуровий, голубий“; 2) „голубоокий“; 3) „темно-зелений“; 4) „темного кольору, темний“ (ЛРС, 143).

Діалектні матеріали не репрезентують слова *блакитный*. У сучасній українській літературній мові воно належить до часто вживаних, особливо охоче використовується в поезії.

Назва кольору *лазуровый* (*лазоровый*, *лязуровый*, *лзоровый*) утворена від іменника *лазурь* (*лазорь*), який для слов'янських мов є запозиченням. Переконливу етимологію наводить О. Преображенський: „Слово це цікаве: першоджерело перс. *lazward* „синій камінь“; звідси ар. *lazoeward*; прикм. *laziwardi*. З ар. слат. *lazur*, *lazurius*, *lazulim*, *vulgo azur* (Преобр., I, 430). М. Фасмер, також виводячи це слово з арабської мови, вважає, що воно через середньовісньонімецьку потрапило до західнослов'янських (старочеської і старопольської) мов, а вже звідти — до східнослов'янських (Фасм., II, 450). Але треба пам'ятати, що шлях запозичення слів східнослов'янськими мовами, зокрема українською, не мусив пролягати через

західнослов'янські. Сумнівним щодо шляху запозичення через західнослов'янські мови видається й наш випадок. У старопольській мові слово *лазурь* (*lazur*), за даними SS (IV, 12), вперше фіксується у XV ст. (А. Заремба подає приклади тільки з XVII ст. і — до речі, слідом за Ф. Міклошичем — вважає його тюркізмом), пор.: *Lazur lazurium* (1472 р.); *Lazur lapis lazuri* (XVI ст.). З XV ст. воно засвідчене також у старочеській писемності; цим же часом датується тут перша згадка прикметника *lazurowyj* (*lazaurowyj*) (Geb., II, 212). У давніх українських (а також російських) джерелах з XVI ст. зафіксовано назву кольору *лазоровий*. Мабуть, мотивант побутував у мові раніше, тим більше, що реалії, які позначалися словом *лазурь* (*лазорь*), тобто фарба і камінь, „відомі на Руси, очевидно, з найдавніших часів“³⁰.

Слово *лазуровий*, мотивоване за предметною співвідносністю, позначає колір, що відповідає тому предметові, від назви якого утворений прикметник. В аналізованому випадку — це *лазурит*, але колір цього мінерала визначається в різних джерелах по-різному, наприклад, у найпопулярніших: „Колір синій, іноді з фіолетовим або зеленуватим відтінком“ (УРЕ, VII, 554); „Мінерал темно-синього кольору“ (СУМ, IV, 437). А вже прикметник *лазуровий* в останньому джерелі тлумачиться як „яскраво-синій; блакитний“ і маркується стилістичною позначкою „поетичне“ (там само). З наведених визначень видно, що ця назва кольору перебуває на межі двох колористичних лексико-семантичних груп — синього і голубого. Виходячи з фактажу писемних пам'яток староросійської мови, Н. Бахіліна так визначає семантику цієї назви кольору: „Слід вважати, що звичайно слово означає синій, яскраво-синій, яскраво-голубий колір, його дуже часто порівнюють і в давньоруських пам'ятках і у сучасній літературі з кольором неба“³¹. Очевидно, протягом своєї історії назва кольору *лазуровий* не змінювала значення, оскільки його мотиваційна співвідносність завжди була досить прозорою.

Якщо в староросійській мові досліджувана назва кольору була досить поширеною і мала необмежену сполучуваність, то в українських пам'ятках зустрічається лише кілька прикладів її використання. Найраніше це слово зафіксоване у фонетичному варіанті *лазоровий*: Панъ Дръвинский... до двора своего побрати казаль... суконъ дву лунских з оксамитомъ, одна чирвоная, а другая *лазоровая* (1593, Арх.ЮЗР, 1/VI, 97). Саме цей варіант є найчастіше вживаним у староросійських писемних пам'ятках, а також у діалектах сучасної російської мови³². У пізніших наших матеріалах виявляємо фонетичний варіант, який згодом став основним для цього іменування, — *лазуровий*: я(р)мякъ сукна лю(н)ского *лазурово(г)о* (Житомир, 1609, ДМВН, 126); жупано(в) фале(н)дышовы(х) два — оды(н) лазуровы(и), а други(и) чи(р)воны(и) (Житомир, 1650, ДМВН, 205); Знайшли... курту *лазуровую* фалендишовую (1690, Карт. Т.). Наведені та більшість інших прикладів репрезентують вживання аналізованого слова для номінації кольору одягу. Наші матеріали містять лише два випадки використання цієї колористичної назви для позначення барви інших предметів: Свѣжій папер *лазуровий* от цукру натерти густо крейдою (XVIII

³⁰ Бахіліна Н. Б. История цветообозначений... — С. 203—204.

³¹ Там само. — С. 204—205.

³² Там само. — С. 205—207.

ст., Карт. Т.); Фіалткoвыи квѣтъ лазоровыи, травица малаа (XVIII ст., ЛГП, 96).

В одній із пам'яток назва *лазуровий* стоїть поруч з іншим колористичним іменуванням. Не зовсім зрозуміло, чи тут ідеться про змішані два рівноцінні кольори (двоколірне забарвлення предмета) чи про додатковий відтінок основного кольору — сірий з лазуровим відтінком або лазуровий із сірим відтінком: злупили жупанъ *лязуровы(й) шары(й)* (Житомир, 1606, ДМВН, 32). В окремих прикладах зустрічається номінація темного відтінку лазурового кольору, утворена шляхом словоскладання, як от: фело(н) аксамиту *те(м)нолазурового* взористого (Львів, 1637, Інв. Усп., 54 зв.); Аньтепендионъ *темно-лазурового* адамашку (1637, Тимч., I, 24).

Назва кольору *лазуровий* у сучасній українській літературній мові вживається здебільшого в художній літературі, зокрема в поетичній мові, звичайно для позначення кольору неба, моря, квітів. Варіант *лазурний*, також з приміткою „поетичне“, сучасні лексикографічні праці тлумачать як „те саме, що й *лазуровий*“ (СУМ, IV, 437); він використовується у мові нарівні з попереднім. В українських діалектах, за нашими даними, ця назва не побутує.

Маргінальне слово сучасної мікросистеми синього кольору, *гранатовий* (*кгранатовий*, *кгранатовий*, *гранатовий*) належить до поширених колористичних номінацій відтінку синього кольору у пам'ятках української мови.

Якщо звернутися до словників української, білоруської й польської мов (у російській це слово не вживається), то виявиться певна розбіжність у його тлумаченні. С. Лінде, наприклад, дає таке пояснення: „Брунатного, індигового, фіолетового кольору“ (Linde, II, 117). У ТСБМ (II, 78) одне із значень слова *гранатавы* — це „яскраво-червоний, кольору граната“. Є. Тимченко семантику цієї колористичної назви розкриває так: „Кольору фрукта *Rubica granatum*, темно-синій, індиговий“, тобто виключає з лексичного змісту слова сему „брунатний“, але, вводячи у тлумачення порівняння з фруктом, дає можливість оперувати досить широкою гамою відтінків (Тимч., I, 647). „Большой польско-русский словарь“ (с. 234) перекладає досліджувану назву вже тільки як „темно-синій“. У колізію з названими лексикографічними працями входить СУМ, у якому з обмежувальною приміткою „діалектне“ це слово пояснюється як „темно-червоний“ (СУМ, III, 156). Слово *гранатовий* як колористична назва справді збереглося в діалектах української мови, але не в цьому, первісному для нього значенні, а як назва темно-синьої барви. Невдалий також приклад, наведений у СУМі як ілюстрація: Лисам (тобто пальтам на лисячому хутрі.— М. Ч.), покритим *гранатовим* сукном, більше... шапкують. У часи І. Франка багаті носили верхній одяг модного тоді темно-синього, а не темно-червоного кольору.

Цю неточність у визначенні семантики слова *гранатовий* можна пояснити, розглядаючи його етимологію. Так, А. Заремба, посилаючись на дослідницю С. Скарчевську, пише, що воно „походить від назви фрукта гранат і первісно позначало насичений червоний колір (або радше пурпуровий), пізніше, коли побічний відтінок фрукта — темно-синій — був прийнятий як його основний колір, він почав позначати темно-синій колір (радше фіолетовий), тоді як вторинний іменник гранат „камінь“, будучи

постійно пов'язаним з іменованим предметом, залишив за собою значення червоного кольору³³. Можна сказати, що СУМ припустився помилки в часі: на сучасному мовному зрізі слово *гранатовий* вже не могло позначати темно-червоного кольору, але в досліджуваний нами період таке його значення цілком імовірно. Однак фактичний матеріал не дає можливості розшифрувати значення аналізованого слова, оскільки всі випадки його вживання стосуються виключно номінації кольору тканини і предметів одягу (тобто не позначають речей із стабільним природним забарвленням), а також не мають лексичного оточення, придатного для порівняння колористичних іменувань з погляду їх семантичного наповнення, пор.: В той же скрини было полкопеняче *кгранатовое* кунами подшитое (1590, Тимч., I, 647); Жупан канавацовый, делея *кгранатовая* (1597, там само); А при томъ сверилѣ пропало у его... кунтушь карунови(и) *кгранатови(и)* мужски(и) (Новгородок, 1723, ДНРМ, 137); В комнатѣ... кунтушь *кгранатовій* женскій, зайцями по(д)шитій, старій (Глинськ, 1751, ДНРМ, 322); Кафтанъ... китайки *кгранатовой* (1757, Тимч., I, 647) і т. д. Очевидно, темно-синій одяг був популярний у давні часи, на що вказує частотність фіксацій слова *гранатовий* у писемних джерелах для номінації кольору одягу і тканин.

Як показують діалектні матеріали, у говорах сучасної української мови *гранатовий* трапляється, але рідко. Саме з такою обмежувальною ремаркою наводить його М. Корзнюк у „Словнику Північної Волині“ із значенням „темно-синій“: Міні *кгранатовий* сачик хурішии, як рудей (села Кречів, Лежниця Іваничівського р-ну Волинської обл.); зафіксоване воно і в наддністрянському діалекті (за даними ЛАС). Ця назва кольору належить до активного лексичного фонду в сучасній польській мові, а в сучасній білоруській слово *гранатавы* збереглося у первісному значенні „яскраво-червоний, кольору *граната*“ (ТСБМ, II, 78).

Дуже пізно — у другій половині XVIII ст. — у харківській пам'ятці один раз ужито назву кольору *василковий*, що стосується забарвлення одягу: Никифор... — росту середного, ... в одежде *василковой*, под ним мерен рыжий (Харків, 1771, ГРУ, 546). Проте з уваги на час і місце написання документа та на специфіку його лексики можемо вважати це слово іншомовним нашаруванням. У сучасній українській лексиці слово *васильковий* побутує у значенні „кольору квіток *васильків*; синій“ (СУМ, I, 296), але переважно в східних мовних регіонах.

Від XVII ст. у пам'ятках з'являється назва кольору *модрий*, що належить до МС синього кольору. Про це слово, поширене у давній і сучасній польській мові, О. Брікнер пише, що воно праслов'янського походження, а „подаальші висновки непевні“ (Br., 343). В ЕСУМ назва *модравий* із значенням „синьо-зелений“ вважається польським запозиченням. Вона відома кільком слов'янським мовам: п. *modrawy* „блакитнуватий, синюватий“, *modry* „блакитний, волошковий“, ч., сл. *modravý* „синюватий, блакитнуватий“, *modrý* „синій, голубий“, вл. *módrawy*, *módrý* „блакитний“, нл. *modru* „те саме“, болг. *móдър* „синій; блакитний; бірюзовий“, м. *модрикав* „синюватий“, схв. *módar* „синій, сизий“, слн. *móder* „блакитний“. Походження слова виводиться із праслов'янського *modrъ* „блакитний“ (див. ЕСУМ, III, 496). Який відтінок позначає слово *модрий* у текс-

³³ Zaręba A. Nazwy barw... — S. 53.

тах українських пам'яток, визначити складно. Можемо тільки припускати, що в контексті: Опони... модрої барвы *брунатной* (XVII, Хрон., 46) — досліджуване слово не виступає синонімом колористичного іменування *брунатный*, а лише останнє вказує певний відтінок — сіруватий, коричневий чи ще інший. У лексикографічній праці П. Беринди *модрый* вважається назвою синього кольору: Синета: Гвацитъ, то є(ст), з модрого едвабъ, синій едвабъ (1627, ЛБ, 113). В іншій пам'ятці це слово вказує на забарвлення неба, що також не дає підстав для визначення позначуваного відтінку: Небо... є(ст) подобно зеленой водѣ, на то(м) м(с)ць ходи(т). Другое нбо огнистое барвы, на то(м) слнце ходи(т). Третое нбо модрое барвы, на то(м) звѣзди ходя(т) (XVIII ст., Карт. Т.). У решті контекстів зазначене слово називає колір тканини: иние покры(т)е ѳдѣлайте зѣ шкуръ баранѣхъ чирвоно ба(р)ваныхъ, а на(д) тые дрѣтїе еще модрие да бѣдѣтъ, ѳпони зѣ четыре(х) барвъ... то є(ст) модрої барвы, брѣна(т)ной темночи(р)воной (XVII ст., Карт. Т.); Стрѣлци мѣли хорѣговъ модрю (XVII ст., Карт. Т.).

Таким чином, домінантою у цій мікросистемі є назва кольору *синий*, на означення яскраво-синього кольору вживалися ще назви *лазуровый* і *василковый*; *блакитный*, *голубый* і *модрый* називали ясно-синій колір; на означення темно-синього забарвлення використовувалася назва *гранатовый*. Остання з них залишилася в діалектному лексиконі. *Модрий*, мабуть, рідше за *гранатовый*, теж вживається в західних говорах. У словнику Є. Желехівського та С. Недільського подано варіант *модравий* із значенням „теergrün“, що відповідає сучасному окресленню „кольору морської хвилі“. Решта вказаних іменувань збереглися в літературній мові; крім того, МС „синій колір“ збагатилася іншими назвами: *блаватный*, *волошковий*, *ізмурдний*, *індиговий*, *ультрамариновий* тощо.

* * *

Спеціальні найменування для фіолетового кольору в усіх слов'янських (а за нашими неповними даними, і в багатьох інших індоєвропейських) мовах з'явилися найпізніше. Це не означає, що фіолетовий чи бузковий кольори не називалися чи й не розрізнялися взагалі. Для їх номінації, очевидно, використовувалися одиниці інших мікросистем, наприклад, слово *вишневий*, що належить до МС „червоний колір“, або ряд інших назв, які ми віднесли до цієї ж мікросистеми, хоч вони позначають змішану червоно-синю барву (але з перевагою першої),— *багряний*, *борщевый*, *бураковый*, *кармазиновый*, *пурпуровый*, *шарлатный*. Виявити на підставі досліджуваних контекстів, який саме колір позначають ці слова, неможливо, тому сказане раніше можна вважати тільки припущенням. Цілком можливо, що фіолетове забарвлення називалося за допомогою інших слів (наприклад, *брунатный*). На користь останньої назви свідчить контекст, у якому, схоже, нове найменування уточнюється, пояснюється давнішим (якщо тільки тут не йдеться про кілька предметів): возми... шаты пресвѣтлы(х)... *фіалковыхъ*, *бѣрнатны(х)* (XVII ст., Карт. Т.).

Але на той час, коли з'являється спеціальна назва для позначення цього кольору — *фіалковий* (з одноразово засвідченим словотвірним варіантом *фіолетовый*),— вказані слова звичайно не сплутували. Так, маємо засвідчене розрізнення слів *шарлатный* і *фіалковий*: якої фарбы

потреб'єшь половой попели(с)тои жо(л)тои каштановой червоной: шар-ла(т)неи *фіа(л)жовой*? (кін. XVI ст., Розм. 50).

За походженням слово *фіалковий* — запозичення з французького *violet* (з лат. *viola* — „фіалка“) (Фасм., IV, 192, 196), що через німецьке і польське посередництво засвоїлося українською мовою. М. Фасмер вважає, що російська мова цю назву запозичила через німецьку (у зв'язку з появою **ф** на місці французького **v**). Але, ймовірноше, вона до російської мови потрапила з польської або української, оскільки „прикметник *фіолетовий*“ з'являється в російській літературі не раніше як у другій половині XVIII ст.³⁴ При цьому спочатку вона фіксується якраз у словотвірному варіанті *фіалковий*. Можливо, що паралельно існувала також форма *фіолетовий*.

У старопольській мові слово *fiioletowy* документується XVI ст. як відносний прикметник, а від XVII ст. у варіанті *fiolkowy* вживається на означення кольору³⁵. Початком XVII ст. датується також використання слова *фіалковий* як колористичного найменування у білоруських пам'ятках: шаты преначи(ст)ши(х) фар(б)... *фіял(л)жовы(х)*, бѣ(р)натны(х), ша(р)латны(х) (Карт. ГСБМ). На прикладі цього контексту можемо спостерігати, що всі вказані назви кольорів, які є близькими за значенням і подекуди могли б заступати одна одну, вжиті для номінації різних кольорів.

Українські пам'ятки документують слово *фіалковий* у ролі відносного прикметника з XVI ст.: *фіа(л)жова* трава (XVI ст., Травн., 194 зв.). У цьому ж „Травнику“ знаходимо свідчення, що смеа „колір квітів фіалки“ реалізується словом *богранны*, що підтверджує наші припущення про використання його у значенні „фіолетовий“: три соу(т) цвѣты *фіалжовы* нѣкіа цвѣто(м) бѣлы, нѣкіа же черлены, нѣкіа же богранны, но тѣ всѣ три единѣ силѣ имѣють въ врачеванію (там само, 464). Натомість у пізнішому джерелі на позначення кольору таких квітів вжито лексему *лазуровыи*, пор.: *Фѣалжовыи* квѣтъ лазуровыи, травица малаа (XVIII ст., ЛГП? 96).

Цитований „Травник“ подає також контекст, який можна було б вважати до певної міри етимологічним дослідженням: Вишла по ла(т)нски... *фіюленз* по неме(ц)ки а по по(л)ски ино рѣс(с)ки *фіалко(в)* цвѣ(т) (XVI ст., Травн., 464). У староукраїнських лексикографічних працях подані переклади латинського і грецького (в латинській адаптації) відповідників аналізованих іменника й прикметника: *ianthinus*, *фѣя(л)жови(й)* (1642, ЛС, 223); *viola*, *фіялокъ* (там само, 414); *violari(us)*, *фіялжови(й)* (там само); *calathiana viola*, *фія(л)ки ро(з)витыє* (там само, 108); *melanion*, *фѣя(л)ка чо(р)ная* (там само, 266); *viola фіа(л)ки* (перша пол. XVII ст., Сем.). Не у всіх наведених контекстах це слово несе семантичне навантаження „колір“, на що вказує хоч би промовисте словосполучення *фѣялка чорная*. Пам'ятки подальшого періоду переконливо засвідчують, що у семантичній структурі слова *фіалковий* значення „колір“ є стабільним компонентом.

³⁴ Бахилина Н. В. История цветообозначений... — С. 251.

³⁵ Див.: Siekierska K. Barwy staropolskiej przyrody // Studia historycznojęzykowe i dialektologiczne. — Kraków, 1992. — S. 33.

З XVIII століття писемні джерела ширше документують назву кольору *фіалковий* (переважно у фонетичному варіанті *фіялковий*), яка використовується для позначення барви тканин та одягу, а іноді також інших предметів, наприклад: «еще тежъ сотницѣ пошивъ *фіялковую* гусарку на баволнѣ (XVIII ст., Карт. Т.); канак... на богатой *фіялковой* стонжцѣ завѣшенній (XVIII ст., там само); Кунтушъ *фіялкови(и)* карунови(и) му(ж)ски(и) (Новгородок, 1723, ДНРМ, 141); Есть камення жолтое, блакитное и *фіалковое* и всякого цвѣту (1727, Карт. Т.); тамъ видѣли мигдали, же цвѣтуть: цвѣтъ *фіялковий* (там само).

Сучасної форми *фіолетовий* у староукраїнських пам'ятках не виявлено, очевидно, вона запозичена в новий період з російської мови і переважає за вживаністю давніший варіант *фіалковий*.

Для ясно-фіолетового, тобто бузкового, кольору у досліджуваних пам'ятках спеціальної назви не виявлено. Слова *бузковий* „такого кольору, як квіти бузку; ясно-ліловий“ (СУМ, I, 250) та *ліловий* „кольору бузку або фіалки; світло-фіолетовий“ (СУМ, IV, 515) — це нові назви, перша з яких автохтонна, а друга належить до французьких запозичень.

Мікросистема „фіолетовий колір“, за нашими спостереженнями, крім названих назв кольорів, інших одиниць не містить, у сучасній мові вона залишається слабо розгалуженою.

* * *

На основі аналізу фактичного матеріалу можна констатувати, що:

Лексика на означення кольорів, засвідчена в українських писемних джерелах XIV—XVIII ст., являє собою в основному сформовану ЛСГ відкритого типу, що легко піддається вичленуванню, здатну чітко і точно диференціювати переважну більшість кольорів та відтінків.

Кожна група протягом досліджуваного періоду зазнавала різних змін. У деяких з МС відбувався перерозподіл між ядром і периферією (наприклад, мікросистема коричневого кольору), зникали одні та з'являлися інші номінаційні одиниці, а загалом проходила кількісна і якісна еволюція кожної з них. Група фіолетового кольору має ту специфіку, що почала формуватися в історичний період.

Стрижневі назви кольорів відзначаються високою функціональністю. За певних умов вони можуть виступати в ролі іменування мало не кожного відтінку кольору в межах мікросистеми, а часом і сусідніх мікросистем. Новоутворені мотивовані прикметники, які переважно належать до периферії, часто вживаються зі словом *колір* (*барва*), без якого вони семантично недостатні, якщо не мають контексту, що вказує на колористичну належність цього прикметника. Давніші мотивовані назви, які з'явилися в досліджуваний період, більшою мірою самодостатні й переважно не потребують додаткового уточнення, щоб бути правильно зрозумілими (*рожевий*, *вишневий*, *малиновий*, *бузковий*).

Більшість стрижневих назв має праслов'янське походження. Периферію становлять переважно мотивовані питомо українські назви, утворені за регулярною моделлю вторинної номінації. Запозичення, основу яких становлять тюркізми на означення мастей з МС коричневого кольору та окремі одиниці МС червоного кольору, пройшли на українському мовному ґрунті морфолого-словотвірну адаптацію.

Хронологічно частотність уживання назв кольорів нерівномірна. Документи XIV—XV ст. засвідчують найменшу кількість цих назв, у наступному столітті їх стає значно більше, хоч це переважно давні за походженням слова, які або не вдалося нам виявити, або з якихось причин не потрапили до пам'яток, або ж ці пам'ятки не дійшли до нас. У джерелах XVII ст. вже не тільки часто вживано назви кольорів та їх відтінків, а й з'являються нові компоненти системи — іншомовні запозичення і питомі мотивовані прикметники.

Процес поповнення назв кольорів не припинився і дотепер, що зумовлено розвитком науки, виникненням нових технологій, змінами моди чи смаків людей або іншими чинниками. У сучасній українській літературній мові назви кольорів — це повноцінна розгалужена група лексики, яка обслуговує всі мовні стилі й має властивість доволіно поповнюватися новими одиницями, що творяться за регулярною семантичною моделлю або запозичуються з інших мов.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ МОВ

ар.	арабська	р.	російська
болг.	болгарська	сл.	словацька
бр.	білоруська	слн.	словенська
вл.	верхньолужицька	схв.	сербохорватська
лат.	латинська	ч.	чеська
м.	македонська	цсл.	церковнослов'янська
н.	німецька		
нл.	нижньолужицька		
п.	польська		

ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АБМУ — Акты Бориспольского мейского уряда 1612—1699 гг. / Предисл. А. В. Стороженка.— К., 1892.
- АЖМУ — Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582—1588 pp.) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук.— К., 1965.
- Арх.ЮЗР — Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов.— К., 1859—1914.— Ч. 1—8.
- АЮЗР — Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею.— СПб., 1861—1892.— Т. 1—15.
- Бул. — Булька А. М. Даўнія запазычаны беларускай мовы.— Мінск, 1972.
- Висл. — Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси // Записи Русского географического общества.— СПб., 1869.
- ГРУ — Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: Зб. документів.— К., 1970.
- ГСВМ — Гістарычны слоўнік беларускай мовы / Гал. рэд. А. І. Жураўскі.— Мінск, 1982—1989.— Вип. 1—9.
- ДМВН — Ділова мова Волині і Наддніпряниці XVII ст.: Зб. акт. док. / Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський та ін.— К., 1981.
- ДНРМ — Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.: Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України / Підгот. до вид. В. А. Передерієнко.— К., 1976.

- Дух. б. — Духовнии Бесѣды святого отца нашего Макарія пустелника египетского о досконалствѣ Христіанъ Православныхъ.— Вільна, 1627.
- ЕЗ — Етнографічний збірник.— Львів, 1895.
- ЭСРЯ — Циганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка.— К., 1970.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т.— К., 1982—1989.— Т. 1—3.
- ЖКК — Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни // Акты, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.— К., 1849.— Т. 1—2.
- Закр. — Закревский Н. Старосвітський бандуриста: Избранные малороссийские и галицкие пѣсни и думы.— М., 1860.— Кн. 1—3.
- ЗНТШ — Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка.— Львів, 1914.— Т. 117—118.
- Інв. Усп. — Інвентар сірич порядное описаня вещей обрѣгающихся в скарбці церковном при храмі Успенія.. пречистої приснодѣви Марії.. описаний Костянтином Медзапетюю.— Львів, 1637. Зберігається у відділі рукописів ЛНБ НАН України, ф. 5, спр. 2170, 1, арк. 1—80.
- Карт. ГСБМ — Картотека Гістарычнага слоўніка беларускай мовы. Зберігається в Інституті мовознавства АН Білорусі.
- Карт. ЛАЄ — Картотека Лінгвістичного атласу Європи. Зберігається у секторі діалектології Інституту української мови НАН України.
- Карт. Т. — Тимченко Є. Картотека „Історичного словника українського язика“. Зберігається в Інституті українознавства НАН України.
- КМПМ — Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: Опыт исторического исследования.— К., 1882.— Т. 1—2.
- ЛБ — Беринда П. Лексикон словеноросський: Надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом / Підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука.— К., 1961.
- ЛГП — Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підгот. до вид. В. А. Передрієнко.— К., 1984.
- ЛНБ — Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.
- ЛРС — Дворецкий И. X. Латинско-русский словарь.— М.: Русский язык, 1976.
- ЛС — Лексикон латинський Є. Славинецького / Підгот. до вид. В. В. Німчук.— К., 1973.
- ЛСБ — Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис кін. XVI — серед. XVII ст. Зберігаються у ЦДІА України у Львові, ф. 129, спр. 1.
- Мат. бук. гов. — Матеріали до словника буковинських говірок.— Чернівці, 1971—1979.— Вип. 1—7.
- Он. — Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок.— К., 1984.— Ч. 1—2.
- ПВКРДА — Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.— К., 1846—1859.— Т. 1—4.

- Преобр. — Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка.— М., 1959.— Т. 1—2.
- Розм. — Розмова (Рукописна українська пам'ятка кін. XVI ст.). Зберігається в Паризькій національній бібліотеці, шифри sln° 7; № 2.290.
- Сем. — Семимовний словник (латинсько-новогрецько-турецько-татарсько-вірменсько-українсько-молдавський).— Перша половина XVII ст.— Зберігається у Бодлеанській бібліотеці в Оксфорді, шифр M. S. March 187.
- ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. / Редкол.: Д. Г. Гринчишин та ін.— К., 1977—1978.— Т. 1—2.
- СУМ — Словник української мови: В 11 т. / Редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.— К., 1970—1980.
- Тимч. — Історичний словник українського язика / За ред. Є. Тимченка.— Х.; К., 1930—1932.— Т. 1, вип. 1—2.
- Травн. — Травник — лікарський порадник XVI ст. Зберігається у ЦНБ Харківського ун-ту, шифр І—2, 121159 с.
- ТСБМ — Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т.— Мінск, 1978—1984.
- УНДШ — Українські народні думи та історичні пісні.— К., 1955.
- УНПП — Українські народні прислів'я та приказки.— К., 1961.
- УП — Українська поезія, кін. XVI ст.— поч. XVII ст. / Упорядники В. П. Колосова, В. І. Кречотень.— К., 1978.
- УТ — Український травник. XVI ст. // *Romanoslavica*, XIV.— București, 1967 (фотокопія між с. 384—385).
- Фасм. — Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева.— М., 1964—1973.— Т. 1—4.
- Хрон. — Хронограф серед. XVII ст.— Зберігається в Державній бібліотеці в Москві, ф. 236, № 4.
- ЦДІАК — Центральний державний історичний архів України у Києві.
- ЦДІАЛ — Центральний державний історичний архів України у Львові.
- ЦДІА СПб. — Центральний державний історичний архів у Санкт-Петербурзі.
- ЧИОНЛ — Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца.— К., 1879—1914.— Кн. 1—24.
- AS — *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*.— Lwów, 1910.— Т. 7.
- Br. — Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*.— Warszawa, 1957.
- Geb. — Gebauer J. *Slovník staročeský*.— Praha, 1903—1913.— D. 1—2.
- Linde — Linde S. B. *Słownik języka polskiego*.— Lwów, 1854—1860.— Т. 1—6.
- SS — *Słownik staropolski*.— Wrocław etc., 1955—1981.— Т. 1—8.
- WSPR — *Wielki słownik polsko-rosyjski*.— Warszawa; Moskwa, 1967.

Mariya CHYKALO

**FROM THE HISTORY OF COLOUR TERMS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE
(14TH—18TH CC.)**

The colour terms attested in the written sources of the 14th—17th cc. present a largely consolidated lexical-semantic group. They were evolving both quantitatively and qualitatively. The basic colour terms are characterized by high functionality and ancient Slavonic origin. Chronologically, the frequency of the usage of colour terms in the Ukrainian language as is testified by the available literary records increases from the 14th to the 18th cc. Beginning with the 17th c. these were not only names of colours and their shades which were frequently used but also new components of the system appear — borrowings from other languages and peculiarly motivated adjectives. The process of expanding colour terms is still in progress.

The quantitative and qualitative characteristics of colour vocabulary not only testify to certain tendencies of the development of the language but also provide material for some conclusions concerning the history of the very nation: its linguistic neighbours, the development of science, trade, wars, etc.